

РОЛЬ ДЕТЕРМІНАНТІВ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ЇЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОСВІДОМОСТІ

THE ROLE OF DETERMINANTS OF LEGAL SOCIALIZATION OF PERSONS IN THE PROCESS OF ESTABLISHMENT OF ITS LEGAL CULTURE AND RIGHTS CONDITIONS

Горецька Х.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Львівського торговельно-економічного університету

Статтю присвячено вивченню впливу детермінантів правової соціалізації на процес становлення правової культури та правосвідомості особи. Означені чинники розглянуто з погляду філософського їх розуміння крізь призму адаптаційних процесів. Зокрема, розглянуто філософсько-правове тлумачення поняття «детермінанти правової соціалізації» та виокремлено класифікаційні рівні останніх, а також узагальнено поняття правового статусу особи.

Ключові слова: детермінанти правової соціалізації, правова соціалізація, загальний, груповий та індивідуальний правовий статуси, правова культура, правосвідомість.

Статья посвящена изучению влияния детерминантов правовой социализации на процесс становления правовой культуры и правосознания человека. Указанные факторы рассмотрены с точки зрения философского их понимания через призму адаптационных процессов. В частности, рассмотрены философско-правовое толкование понятия «детерминанты правовой социализации» и выделены их классификационные, а также обобщено понятие правового статуса личности.

Ключевые слова: детерминанты правовой социализации, правовая социализация, общий, групповой и индивидуальный правовой статусы, правовая культура, правосознание.

The article is devoted to the study of the influence of factors or determinants of legal socialization on the process of formation of legal culture and legal awareness of a person. The mentioned factors are considered from the point of view of their philosophical understanding through the prism of adaptation processes. In particular, the philosophical and legal interpretation of "determinants of legal socialization" is considered and the classification levels of the latter are set out, as well as the concept of the legal status of a person is generalized.

Key words: determinants of legal socialization, legal socialization, general, group and individual legal status, legal culture, legal consciousness.

Постановка проблеми. Детермінантами правової соціалізації називають сукупність чинників, які так чи інакше впливають на процес становлення правової культури та правосвідомості особи. Означеному питанню приділено достатньо уваги у вітчизняній літературі. Чітко окреслено, що основними чинниками, що впливають на соціалізацію особистості, є: соціально-економічні відносини, панівний політичний режим, ідеологія, рівень загальної і правової культури, стан суспільства, правосвідомість, моральна атмосфера, звичаї і традиції в суспільстві, правова система, законодавство, правопорядок, загальна й спеціальна освіта тощо. Проте в даній класифікації вбачається деяка розмитість та відсутність логічного структурування. Тому насамперед варто уточнити класифікацію детермінантів, після чого здійснити аналіз кожного.

Стан опрацювання. Дослідник І.П. Усімова, класифікуючи чинники, що впливають на формування особи, виокремлює такі: «соціально-економічні чинники, як-от: рівень життя різних верств населення, принцип розподілу матеріальних благ тощо. Соціально-політичні чинники – політичний режим, встановлений у державі, тип відносин між суспільством і державою, гарантування державою особистої безпеки громадян, гарантії реалізації ними своїх прав і свобод, доступність політичної інформації тощо. Соціально-правові – право, його інститути і галузі, принципи та функції права, законодавство, правопорядок, правоохоронні органи та їхня правозастосовна діяльність, правосвідомість і культура громадян, їхні знання, уявлення про право, державу, правові традиції, соціально-правову поведінку. До соціально-психологічних чинників віднесено – почуття, емоції, настрої, переконання, весь морально-психологічний клімат життя суспільства, частиною якого є правова свідомість, а також індивідуальні психологічні якості особистості (характер, темперамент, воля, інтелект). До духовно-культурних – причетність людини до вищих загальнолюдських цінностей (чесність, порядність, совість, гідність) і дії відповідно з ними» [1, с. 53].

Метою статті є дослідження ролі правової соціалізації особи в процесі становлення її правової культури та правосвідомості.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розпочати розгляд детермінантів правової соціалізації, варто зупинитися на тих критеріях, за допомогою яких означене поняття можна подрібнити на менші за обсягом та глибші за змістом. Побуває думка, що класифікація – це справа наявності багатой уяви чи фантазії дослідника, деякою мірою це дійсно так, однак фантазія дослідника завжди обмежена його метою та науковими інтересами. Будь-яка класифікація має значення, оскільки слугує інструментом у дослідженні, допомагає виявити окремі властивості явища, які до цього не відкривалися. Інструментальну цінність мають, на нашу думку, такі критерії поділу: за віковою групою, змістом, спрямованістю, ступенем контролюваності, кількістю учасників і обсягом та специфічністю одержуваних знань. Отже, враховуючи вищезазначені критерії поділу, можна навести таку загальну класифікацію: за віковою групою правова соціалізація поділяється на: правову соціалізацію дітей, правову соціалізацію молоді, правову соціалізацію дорослого населення. За змістом виокремлюється: позитивноправова, природноправова й інтегративна. За спрямованістю: правове виховання, правова адаптація. За ступенем контролюваності: стихійна, відносно спрямована, відносно соціально контролювана та свідомо трансформована людиною власної правосвідомості. За кількістю учасників: індивідуальна, групова, суспільна. За обсягом і специфічністю одержуваних знань: загальна, групова, особлива. Однак варто зауважити, що одержані в результаті означених поділів конкретні різновиди правової соціалізації перебувають у нерозривному зв'язку між собою, певною мірою перетинаються.

Протягом свого життя людина опановує різну кількість ролей, залежно від своїх можливостей (зокрема, економічних чи професійних), можливостей, які надає суспільство, та рівня особистісної соціальної активності. Опанування

кожної такої ролі опосередковується соціальними нормами: звичаєвими, етичними, правовими. Певні ролі притаманні усім громадянам, інші – суспільній групі, а деякі – тільки окремим особам. Кожній із них відповідає свій правовий статус. Правовий статус особи зазвичай характеризується як сукупність прав і обов'язків людини, які впливають із джерел права: нормативно-правових договорів, нормативно-правових актів, звичаїв і прецедентів. У правах та обов'язках «не тільки фіксуються зразки, стандарти поведінки, які держава бере під свій захист, вважаючи їх обов'язковими, корисними, доцільними для нормальної життєдіяльності соціальної системи, але й розкриваються основні юридичні принципи взаємовідносин держави і особистості» [2, с. 225]. У світ права людина може потрапити лише у вигляді суб'єкта права, носія прав і обов'язків. Ця своєрідна умова витісняє та робить непотрібними і навіть неприпустимими (зазвичай, хоч і не завжди) інші способи ідентифікації – як-от: стать, расова належність чи релігійні переконання. У дійсності абстрактного суб'єкта права немає, як не існує й абстрактної суспільної ролі. Суб'єкт права – це завжди суб'єкт конкретного правовідношення, із притаманними йому правами й обов'язками: громадянин України, виборець, приватний підприємець тощо. Безумовно, на процес соціалізації впливає конкретна діяльність особистості. У процесі діяльності пізнається реальний зміст тих або інших правових норм і державно-правових настанов. За необхідності втілення в життя своїх інтересів особистість шляхом узагальнень у пізнанні формує цінності і настанови, що пов'язані із правовою сферою, надає цим настановам і цінностям керівне або принаймні орієнтаційне значення. У свою чергу, ця орієнтація дає можливість усвідомлено і водночас індивідуалізовано підходити до питання адаптації до конкретних правових інститутів і правових відносин [3, с. 233, 234].

Кінцевий індивідуальний правовий статус зазвичай визначають як усю повноту прав і обов'язків, якими наділена людина на певний момент часу [4, с. 84, 85]. Таке уявлення про індивідуальний правовий статус достатньо поширене в літературі [2, с. 232]. Розрізняють загальний, груповий та індивідуальний правовий статуси. Кожному з них відповідає своя форма правової соціалізації. Загальний правовий статус розуміють зазвичай як сукупність прав і обов'язків, що властиві кожному громадянину окремої держави, іноземцю чи особі без громадянства. Здебільшого його ж ототожнюють із конституційно-правовим статусом особи. Загальному правовому статусу відповідає загальна правова соціалізація. Загальній правовій соціалізації властиві більш-менш чіткі темпоральні контури: розпочинається вона в дитинстві і триває здебільшого до досягнення особою повноліття. Зазвичай у цьому віці загальна правова соціалізація припиняється, адже особа оволодіває достатнім рівнем правової культури, що дозволяє їй ефективно використовувати свій конституційно-правовий статус. Груповий правовий статус являє собою сукупність прав і обов'язків, які притаманні однорідним суб'єктам, як-от: учням, працівникам міліції, пенсіонерам тощо. Групова правова соціалізація розпочинається тоді, коли особа долучається до окремої суспільної групи. Іноді таке долучення залежить від волі суб'єктів права, іноді – ні. Деколи для опанування нової ролі може знадобитися порівняно нетривалий час (таке трапляється, коли йдеться про не надто складний правовий статус; це переважно стосується сфер, яких правове регулювання стосується лише почасти й у загальних рисах, наприклад, правова соціалізація митців чи діячів культури – Х. Г.). Однак для деяких груп правова соціалізація являє собою інтенсивний і перманентний процес. Особа, яка долучена до такої суспільно-правової групи, змушена постійно модифікувати власну правову свідомість та правову культуру, аби адаптуватися до дещо мінливих правил поведінки її групи. До цієї категорії можна сміливо віднести правову

соціалізацію суддів, адже така професія передбачає постійну роботу над власною правосвідомістю, збагачення її правовими знаннями, удосконалення навичок юридичної техніки тощо. Відомо, що основою правового статусу особи є загальний правовий статус. Саме тому вона може опанувати спеціальні ролі, пройшовши процес загальної правової соціалізації. Надалі особа може вступати в правовідносини, які змушуватимуть її пройти додаткову соціалізацію. Індивідуальна правова соціалізація, як і групова, залежить від характеру суспільних відносин, які викликають у ній потребу. Від цього залежатиме тривалість, інтенсивність та обсяг такої соціалізації.

Безперечно, детермінанти правової соціалізації можна згрупувати: за спрямованістю: внутрішні (залежать від психіки та волі суб'єкта) та зовнішні (не залежать від неї). У свою чергу, зовнішні поділяються за поширенням: мегачинники (умовно до таких відносять космос, планету, а з недавніх пір також Інтернет – все, що однаково впливає на все населення Земної кулі); макрочинники (континент, країна, народ, держава – чинники, що впливають на населення окремої країни чи групи країн); мезочинники (географічні й адміністративні регіони, області, райони, міста, селища і села); мікрочинники (впливають на окремих осіб: це, зокрема, їхні сім'ї, школа та близьке оточення). Залежно від зв'язку з волею та свідомістю особи: об'єктивні (не залежать від волі і свідомості суб'єкта); суб'єктивні (залежать від його волі); змішані (частково залежать від волі суб'єктів). За ступенем контрольованості: стихійні (не піддаються контролю); відносно контрольовані; контрольовані. За змістовним навантаженням: економічні; політичні; правові; культурні. За характером впливу на правову соціалізацію: безпосередні (прямо впливають на особу, наприклад, сім'я); опосередковані (впливають на ті чинники, які, у свою чергу, безпосередньо впливають на особу, наприклад, державна податкова політика).

Внутрішні детермінанти правової соціалізації можна умовно поділити на психічні процеси і стани. До психічних процесів у психології прийнято відносити пізнавальні (як-от пам'ять та мислення), емоційні (активні та пасивні переживання), вольові (наприклад, рішення). До психічних станів належать відносно стійкі прояви психічної активності на кшталт концентрації, роздратованості, задоволеності тощо. Зовнішні чинники можуть впливати на поведінку особи в різний спосіб. До мегачинників можна віднести цикл дня і ночі, ротацію пір року. Історією людства підтверджено той факт, що цивілізація розвивалася найбільш плідно там, де для цього були сприятливі умови, можливо, передусім – географічні. Не буде перебільшенням сказати, що важкі кліматичні умови дотепер негативно впливають на правову соціалізацію населення країн, які розвиваються. До мегачинників правової соціалізації також прийнято відносити вплив Інтернету на свідомість осіб. За іншою класифікацією Інтернет віднесено нами також до відносно контрольованих детермінантів формування правової свідомості. Варто зазначити, що правове регулювання відносин, які складаються у сфері користування Всесвітньою павутиною, досі не набули адекватного закріплення у вітчизняному законодавстві, чим створюється чимала небезпека для правової соціалізації, передусім молодого покоління. Але не буде перебільшенням зазначити, що засоби Інтернету також сприяють формуванню загального рівня освіченості, різнобічності молодого покоління, у зв'язку із чим не варто сприймати таку ситуацію суто в темних тонах. Водночас дослідники зазначають зростання оцінки важливості Інтернету для формування правової свідомості сучасної людини [5, с. 87].

З-поміж макрочинників зазвичай виокремлюють вплив на правову соціалізацію особи країни як культурно-географічного феномена та держави як суспільно-політичного. Країна впливає на правову соціалізацію особи в опосередкованій формі, через релевантні суспільні від-

носини, насамперед економічні та політичні. Водночас вплив держави на особу може здійснюватися як у прямій, так і в опосередкованій формах. Наприклад, підвищення пенсійного віку, яке відбулося в Україні, навряд чи здатне позитивно вплинути на демографічну проблему: спеціалісти прогнозують, що до 2025 р. кількість населення України зменшиться до 25–30 млн. [6, с. 51–58]. Такі дії держави мають здебільшого опосередкований вплив на соціалізацію осіб через економіку та соціальну сферу (зокрема, пенсійне забезпечення). У процесі соціалізації держава відіграє одну із центральних ролей, і річ не тільки в тому, що саме вона забезпечує виконання політики у сфері правового виховання, має низку інструментів впливу на чинники, що супроводжують правову соціалізацію. Людина усвідомлює необхідність дотримання юридичних норм за тієї обставини, якщо в суспільстві додержуються принципу верховенства права з його фундаментальною засадою рівності. Інакше в особи створюється враження, що єдиним адресатом юридичної норми є лише вона, а не держава. Економічні чинники являють собою потужне джерело впливу на правову соціалізацію.

Висновки. На основі проаналізованого матеріалу можна стверджувати, що класифікація видів правової соціалізації має здійснюватися за чітко визначеними підходом і критеріями. У результаті такого розгляду можна виявити, що різновиди правової соціалізації перебувають між собою в нерозривному зв'язку, а подекуди можуть перетинатися. Отже, правова соціалізація класифікується: за віковою групою, змістом, спрямованістю, ступенем контролюваності, кількістю учасників, обсягом і специфічністю одержуваних знань. Зазначений перелік критеріїв, безперечно, не є вичерпним, проте, мабуть, є базисними для класифікації правової соціалізації. Крім того, на процес

становлення правової культури та правосвідомості особи впливає низка чинників – детермінантів правової соціалізації. У межах цього розгляду можна за спрямованістю виокремити внутрішні та зовнішні детермінанти. Внутрішні детермінанти правової соціалізації можна умовно поділити на психічні процеси і стани. До психічних процесів у психології прийнято відносити пізнавальні (як-от пам'ять і мислення), емоційні (активні та пасивні переживання), вольові (наприклад, рішення). Зовнішні детермінанти за поширенням поділяються на: мегачинники (наприклад, космос, планета, Інтернет); макрочинники (наприклад, континент, країна, народ, держава); мезочинники (географічні та адміністративні регіони, області, райони, міста, селища і села); мікрочинники (наприклад, їхні сім'ї, школа та близьке оточення). Також залежно від зв'язку з волею та свідомістю особи зовнішні детермінанти поділяються на: об'єктивні (не залежать від волі і свідомості суб'єкта), суб'єктивні (залежать від його волі), змішані (частково залежать від волі суб'єктів); за контролюваністю: стихійні, відносно контролювані, контролювані; за змістовним навантаженням: економічні, політичні, правові, культурні; за характером впливу на правову соціалізацію: безпосередні (наприклад, сім'я), опосередковані (наприклад, державна податкова політика). Детермінанти правової соціалізації групуються так: за спрямованістю – внутрішні та зовнішні; у свою чергу, зовнішні поділяються за поширенням на мегачинники, макрочинники, мезочинники, мікрочинники; залежно від зв'язку з волею та свідомістю особи – об'єктивні, суб'єктивні та змішані; за контролюваністю – стихійні, відносно контролювані та контролювані; за змістовним навантаженням – економічні, політичні, правові і культурні; за характером впливу на правову соціалізацію – безпосередні й опосередковані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Усимова І.П. Правовая социализация личности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2007. 208 с.
2. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. М.: Норма, 2004. 832 с.
3. Соціологія права: підручник / за ред. Л.М. Герасіної, М.І. Пано́ва. Київ, 2003.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.
5. Коваленко Н.Ю. Формування правосвідомості і правової культури студентів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2009. 207 с.
6. Рамазанов Ш.Ш. Демографічна ситуація в Україні: тенденції розвитку та ризику. Університет. 2008. № 2. С. 51–58.